

obstajala in kako?; 4. Večnarodnost — krepitev revolucionarne smeri; 5. Samoodločba narodov in sklep AVNOJ o federaciji; 6. AVNOJ in pokrajine (Vojvodina, Kosovo in Metohija); 7. Načrti »v zapečku« boja za mednarodno priznanje nove Jugoslavije; 8. Narodi in dežele v boju za uveljavitev avnojskih sklepov (Makedonija, Hrvatska, Slovenija, Srbija, delitev Sandžaka, pridružitve Vojvodine ter Kosova in Metohije Srbiji); 9. Organska narava večnarodne jugoslovanske revolucije.

Med mnogimi izdelanimi stališči v tem delu naj omenimo le eno, to je avtorjev argumentiran pogled o nastanku jugoslovanske federacije, ki je zrasla organsko od začetka narodnoosvobodilnega boja, z zavestjo posameznih narodov o samoodločbi. Tako je zasedanje AVNOJ takšen razvoj samo še svečano potrdilo. »Razpravljanje o tem, ali je bila Jugoslavija do drugega zasedanja AVNOJ unitarna država, in ali se ni šele s sklepi AVNOJ konstituirala kot zvezna država v celoti, njenih šest državčanic pa da je nastalo šele pozneje, pomeni v najboljšem primeru odvečno iskanje dlake v jajcu. Za vsakega, ki bi rad razumel bistvo revolucionarnih procesov v Jugoslaviji, pa tako tudi proces nastajanja same nove jugoslovanske skupnosti, bi bilo neresno sprejeti stališče, da je bila federacija v Jugoslaviji ustvarjena šele z avnojskimi sklepi in Jajcu, in to z vrha. Gotovo pa imajo sklepi iz Jajca ustavnopravni pomen in so ves dotakratni razvoj dvignili na novo stopnjo« (str. 345). Iz vsega povedanega je razvidno, da je avtor, kolikor je zgodovinarju-znanstveniku pač dovoljeno, s svojo simpatijo na političnih in idejnih stališčih zgodovine revolucionarne prakse KPS pri reševanju narodnega vprašanja. Kritičen je njegov odnos do literature, ki hote ali nehote gleda na razvoj nacionalnega vprašanja posameznih jugoslovanskih narodov skozi očala centralizma. Mirno navaja svoja nesoglasja s takimi pogledi, ne da bi kakorkoli omalovaževal dela piscev.

Pričujoča knjiga je veliko zgodovinsko delo. Menimo, da ga moramo po znanstveno metodološkem prijemu, in po teži rezultatov, ki jih prinaša, uvrstiti v sam najožji vrh celotne jugoslovanske povojne historiografije. J. Pleterški je dal s svojim delom jugoslovanskemu zgodovinspisju zgled, kako je mogoče prikazati v dialektični povezanosti problematiko jugoslovanske celote in njenih posameznih nacionalnih subjektov. Dokazal je, da je vendarle moč pisati tudi kritično zgodovino jugoslovanskih narodov v 19. in 20. stoletju. Upajmo, da bo to delo vendarle vzpodbudilo in opogumilo jugoslovanske zgodovinarje, da se bodo kolektivno lotili pisanja tako potrebnega pregleda zgodovine narodov Jugoslavije v tem obdobju, ki od načrtov že 25 let čaka na realizacijo. Do tedaj bo knjiga Pleterškega še najboljši nadomestek za takšen priročnik, vsaj za bistveno plat zgodovinskega procesa, za razvoj narodnega vprašanja pri jugoslovanskih narodih. Ker nam pomaga spoznavati to v vsej svoji zgodovinski zapletenosti in mnogoplastnosti, še kako relevantni tudi v današnjem času, lahko govorimo o njenem velikem aktualnem pomenu.

Janko Prunk

Bogo Grafenauer, Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. Uredil Janko Prunk. Ljubljana: Slovenska matica, 1987. 225 strani.

Knjigo je slovenski javnosti predstavil in na nek način tudi že ocenil Janko Prunk, ki je Grafenauerjeve članke zbral in uredil ter knjigi napisal spremno besedilo (Značaj Grafenauerjevih člankov, str. 209—214) in opombe. Vsebino knjige je strokovno ocenil tudi avtor sam v Uvodnem zapisu ob ponatisu člankov od 1938 do 1945 (str. 5—10). S štiridesetletno časovno odmaknjenostjo od nastanka teh člankov in štiridesetletnim zorenjem človeka in zgodovinarja je Grafenauer v tem uvodu poleg strnjene prikaza problematike, ki jo obravnava, vsebino knjige tudi zelo jasno aktualiziral: »Nekako po letu 1960 se mu je (namreč njegovemu prijatelju Lojzetu Udetu) pokazalo, da (slovensko narodno) vprašanje vendarle še ni rešeno; pokazalo se mu je, da je narodnostno vprašanje še vedno odprto, in jasno je povedal tudi teoretične podlage tega odpiranja...; zaradi tega je zbral svoje članke o slovenskem vprašanju v eno izmed najpomembnejših knjig o slovenstvu« (str. 5). Grafenauer ima v mislih Udetovo knjigo Slovenci in jugoslovanska skupnost (1972). Toda to, kar je povedal o Udetovi knjigi in o razlogih zanjo, velja v veliki meri tudi za pričujočo Grafenauerjevo knjigo.

»V knjigi so zbrani članki, ki so izhajali v letih 1939 do 1940 največ v Dejanju, pa v Delavski pravici, Sloveniji in Času ter v dveh brošurah, poleg tega pa še ocena pomena Osvobodilne fronte v luči analize celotnega slovenskega razvoja, ki je v največji meri nastala 1942, objavljena pa je bila (nekoliko dopolnjena) v Slovenskem zborniku 1945« (zavih ovitka knjige). Po Prunkovi oceni so ti članki izraz krščansko-socialističnega kroga intelektualcev okoli revije Dejanje in nosijo izrazit pečat pi-

šeeve, osnovne, profesionalne, usmerjenosti, to je zgodovinskega mišljenja (str. 209). Sodijo med najpomembnejše v reviji Dejanje, ki so ji skupaj s Kocbekovimi dajali ton in barvo (str. 214).

Clanki, so objavljeni tako kot so nastali »od konca dvaindvajsetega do začetka petindvajsetega leta« Grafenauerjevega življenja. Če je bilo le mogoče, tudi s tistimi deli, ki jih je cenzura za prvo objavo črtala (str. 10). Le v prispevku o Osvobodilni fronti v slovenskem narodnem razvoju (str. 184—206), je avtor dodal nekaj opozoril »tako v zgodovinarskem pogledu, kot tudi glede tedanje ocene bodočnosti, ki je sedaj že nekoliko drugačna preteklost, kot pa smo jo tedaj sanjali« (str. 207). Besedilo je, kot poudarja avtor sam, »nastalo ob prelomu dotedanje slovenske zgodovine kot poskus dolgoročne ocene pravkar preživelega boja za svobodo in obstoj. Danes bi zahteval podoben poskus tudi pretres, kako smo odtlej s to svobodo gospodarili in kje smo prav v smislu te dolgoročne ocene danes. Ne gre le za vprašanje krize, ki jo preživljamo, marveč tudi za marsikaj drugega, o čemer zahteva obračun prav perspektiva slovenskega celotnega zgodovinskega razvoja« (str. 208).

Tak »pretres« je avtor na nek način tudi storil, ne samo v svojem uvodnem zapisu, ampak tudi s tem, ko se je odločil za ponatis teh člankov v knjižni obliki. Pri predstavitvi knjige na tiskovni konferenci pri Slovenski matici 26. maja letos je Grafenauer sicer poudaril publicistični značaj teh člankov, istočasno pa opozoril na njihovo presenetljivo aktualnost v času, prostoru in razmerah, v katerih Slovenci danes živimo. Še danes smo namreč razdeljeni med štiri različne državne tvorbe in štiri različne politične, družbene in kulturne ureditve. Ta aktualnost pa daje knjigi svojevrsten mik. Ko človek seže po njej, je ne more odložiti prej, dokler je ni prebral do konca.

V svojih »mladostnih člankih« skuša Bogo Grafenauer osvetliti slovenski narodni položaj v vseh njegovih razsežnostih, gospodarski, socialni, politični, antropološki in zgodovinski. Posebno skrbno zasleduje položaj koroških Slovencev (str. 211), pač zaradi družinskih vezi, ki ga vežejo na to, tako preskušano zibelko slovenske kulture in slovenskega političnega življenja.

Izhodišče Grafenauerjevih člankov in objavljenih predavanj »je bilo trdno prepričanje o prirodni in zgodovinski slovenski narodni skupnosti in o prvinskem pomenu slovenstva in njegove samobitnosti ter osrednosti te zavesti za slovensko življenje v letih, ko se je očitno, zelo, hitro bližala za obstoj slovenskega naroda odločilna zgodovinska kriza« (zavih).

Ko človek danes prebira Grafenauerjeve članke, zlasti o mednarodni funkciji slovenskega ozemlja (str. 11—17), o strukturi slovenskega vprašanja (31—33) in o slovenskem vprašanju (155—170), o »anšlusu« in koroških Slovencih (34—45), iz starega v novi prostor (53—60), ob vprašanju slovenske skupnosti (61—63), o odlomkih o slovenskem položaju (83—93), o slovenski manjšini na Koroškem (107—119), o slovenski svobodi (120—127), o slovenskem ozemlju in nemški publicistiki (132—170), se mu zdi, da se je naenkrat znašel sredi vrtinca publicistike, ki danes piše o slovenskem narodnem položaju in ga skuša danes ovrednotiti v vseh njegovih razsežnostih. Za Grafenauerja je narod pomenljivo »skupina ljudi delno istega pokoljenja, navadno istega jezika, vselej pa istega kulturnega kroga, ki je zrasel iz skupnega trpljenja in ustvarjanja v zgodovini in ki daje zavest skupnosti, voljo do skupnega dela in pripravljenost do žrtev za narodno skupnost« (str. 157). Slovenci smo v svoji zgodovini prestali preveč velikih petkov (str. 154), da ne bi bili danes enako občutljivi za vse poskuse tistih, ki nam hočejo vzeti jezik, kulturo, politično in gospodarsko samostojnost ali pa sploh izbrisati slovensko ime iz zgodovine. Vsi ti poskusi namreč, ne glede na to, kdo jih je izrekel, sodijo v isto miselno kategorijo anonimnega avtorja brošure Grossdeutschland und die Mitteleuropa um das Jahr 1950 (sic) von einem Altdeutschen, ki je leta 1895 postavil trditev, da so »Slovenci na vsak način obsojeni na izgubo narodnosti« (str. 150). To trditev so Nemci skušali brezobzirno in krvavo uresničiti tudi v času druge svetovne vojne. In vendar je ni »na svetu sile, ki bi smela kateremukoli narodu jemati njegovo dostojanstvo, katero je v največji meri dostojanstvo materine govornice in njegove narodne kulture. Kajti duševna bednost raznarodovane mladine, oropane materine govornice, postane nujno beda vsega naroda: Sramota naroda, oropanega najčistejših čustev, pa bi morala postati sramota vse države« (str. 111, citat iz Koroškega Slovenca 13. 7. 1938).

Grafenauerju je bilo 1939 glavno vprašanje, kako okrepiti narodno zavest, ki je upadla iz velikega razočaranja »nad tem, da se ni pričakovana, obljubljena in zaželena svoboda v političnem, socialnem, gospodarskem in kulturnem pogledu uresničila niti v enem pogledu« (str. 168). Pozitivno pa je bilo ob takih pretresih spoznanje, da se mora narod, ki hoče preživeti, opreti na svoje lastne sile, združiti vse narodne vrednote in složno sodelovati v narodnih vprašanjih in skupni odgovornosti (str. 168).

Seveda ni mogoče v tako kratkem prikazu predstaviti celotnega bogastva misli, ki jih razvija mladi Bogo Grafenauer v pričujoči knjigi. Izredno dragocene so para-

lele k slovenskemu narodnemu vprašanju v člankih Obšvicarski ustavi (str. 27—30), O nasilju (46—50), Med manjšinami in geopolitiko (71—82), Misli o fašizmu (94—97), Med Ukrajino in Španijo (101—106). Posebno analizo bi zaslužil članek Zgodovinska kultura (177—183), ki opozarja na tako bolečo krizo pouka zgodovine v naši srednji šoli, da je dobila po oceni dr. Primoža Simonitija naravnost zastrašujoče razsežnosti (Delo, 24. 5. 1987, str. 4). Osrednjo misel knjige morda najbolj posrečeno povzema zapis na zavihu knjige, kjer je rečeno, da se Grafenauer zavzema za združitev vseh Slovencev v boju za obstanek in opozarja na škodljivo zaostreno ideološko in politično razdeljenost v procesu dozorevanja narodne skupnosti. Grafenauer celo ugotavlja, da je naša največja nesreča v tem, da se nismo kot Slovenci prebujali v političnem pogledu v narodno skupnost, ampak v strankarsko (str. 159). Edina rešitev narodnega vprašanja, pravi Grafenauer, je v združitvi vseh Slovencev okrog skupnega slovenskega programa, ki bo preseglo strankarsko razdeljenost. Politično delo mora imeti pred očmi vse narodne interese, ne pa samo interesov posameznih strank in ideologij. Pogoji za takšno delo so bili sicer dani v osvobodilni fronti (str. 200), žal pa niso bili vse do danes v celoti uresničeni. Zato je knjiga »hkrati dokument in živa publicistika o današnjem dnevu slovenskega naroda« (zavih). V tem pa je njena izredna aktualnost in njena največja mikavnost.

Knjiga je tudi po oblikovni in uredniški strani lepo delo. Posebej velja pohvaliti izredno dragoceno imensko kazalo (str. 215—225), ki z osnovnimi biografskimi podatki oseb bralcu omogoča, da more hitreje in učinkoviteje slediti avtorjevi misli. Kazalo je sestavil Ervin Dolenc.

France Martin Dolinar

Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 1. knjiga: Država v državi. Ljubljana: Založba Borec, Partizanska knjiga 1987 (Knjižnica OF, št. 8/1). 684 strani.

Kot rezultat dolgoletnega načrtnega zbiranja arhivskih in drugih virov ter njihovega skrbnega proučevanja je pred nami prva (po izidu pa druga) knjiga iz široko zastavljene monografske obdelave nastanka in razvoja ljudske oblasti na Slovenskem v času narodnoosvobodilnega boja, katere avtor je redni univ. prof. dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Pričujoča knjiga s podnaslovom »Država v državi« zajema razdobje od rojstva ljudske oblasti leta 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943 oziroma do prvih priprav za zbor odposlancev slovenskega naroda, ki pa je že predmet podrobne obravnave predlani izšle druge knjige »Narod si bo pisal sodbo sam« (glej oceno v ZČ 1985, str. 414—416).

Avtor je tematiko Država v državi smiselno razdelil v šest poglavij ter dvajset osnovnih podpoglavij, kriterije za to razdelitev pa je izoblikoval glede na kronološki potek dogajanj ter na vsebinske sklope obravnavane problematike.

V prvem poglavju obravnava rojstvo ljudske oblasti v letu 1941 in njen razvoj do pomladi 1942. V njem ugotavlja, da je ljudska oblast na Slovenskem rasla iz Osvobodilne fronte slovenskega naroda, kar predstavlja posebnost v zgodovini ljudske oblasti v Jugoslaviji med narodnoosvobodilnim bojem. Zato je bila najtesneje povezana z rastjo, močjo, avtoriteto Osvobodilne fronte, z njenim programom nacionalne in še zlasti socialne osvoboditve. Avtor v okviru, potrebnem za nadaljnje razumevanje, prikaže nastanek in razvoj Osvobodilne fronte kot vseljudskega demokratičnega gibanja in politično organizacijo bojujočega se slovenskega naroda, sicer pa ta velika tema še čaka na večjo roko zgodovinarja. Glavno pozornost pa avtor posveti konstituiranju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte slovenskega naroda v Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot najvišji predstaviški in vodstveni organ slovenskega naroda septembra 1941 ter njegovim prvim štirim odlokom, ki že konkretno označujejo oblastni značaj tega organa. Zanimivo je avtorjevo kritično razmišljanje o neugodnem odmevu sprejetja odlokov pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja Jugoslavije, ki je odloka o posojilu svobode in narodnem davku označilo za operetno zakonodajo, a je nadaljnji razvoj pokazal, da je bilo ravno izvajanje teh dveh odlokov tista dejavnost odborov OF, ki je najbolj izražala njihovo oblastno funkcijo. Dalje analizira še nekatere druge izraze oblastne funkcije odborov Osvobodilne fronte ter prve odloke imovinsko-socialnega značaja iz pomladi 1942 (odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v slovenskem narodnoosvobodilnem boju, odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih).

Poglavje o ljudski oblasti od pomladi do jeseni 1942 je najboljše, najzahvalnejše in kot tako temeljno. Glede obravnavane problematike sicer ni enovito, saj